

Alicja Kilijańska*, Wojciech Marcinkowski**

* Muzeum Narodowe w Krakowie, ** Muzeum Narodowe w Krakowie

Srebrna Madonna – dar prof. Tadeusza Dobrowolskiego

We wrześniu 1952 r. zbiory Muzeum Narodowego w Krakowie wzbogaciła darowizna złożona przez ówczesnego dyrektora – profesora Tadeusza Dobrowolskiego¹. W księdze wpływu muzealiów odnotowano przyjęcie „figurki Matki Boskiej ze srebra złoczonego, Śląsk, 1420”. Ponadto zarejestrowano wydanie stosownego podziękowania złożonego na ręce darczyńcy².

Według informacji zawartych w karcie inwentarzowej sporządzonej po przyjęciu zabytku Tadeusz Dobrowolski nabył figurkę w 1946 r. na Placu Szczepańskim w Krakowie. Miejsce to było wówczas znane jako centrum handlu, gdzie „na stołach sprzedawano różne obiekty pochodzące głównie ze Śląska”³. Z relacji ustnej darczyńcy wynika, że figurka została zakupiona od żołnierza. Zabytek zasilił zbiory złotnictwa Działu Rzemiosła Artystycznego i znajdował się pod bezpośrednią opieką kierownika działu doc. Kazimierza Buczkowskiego. W czasie jego nieobecności figurka była przechowywana w kasie pancерnej Głównego Inwentaryzatora Muzeum – Marii Wojciechowskiej⁴.

W 1960 r. przeprowadzono reinwentaryzację, podczas której zabytkowi nadano nowy numer w poddziale Złotnictwo oraz wykonano nową kartę⁵.

Postać Madonny (il. 1–4) ukazana jest w lekkim kontrapoście, z głową wysuniętą do przodu, z rękami uniesionymi na wysokości linii bioder. Jej twarz, okoloną długimi włosami opadającymi na plecy w misternie skręconych puklach, zdobi lekki uśmiech (il. 5). Na głowie Madonny znajduje się wysoka korona otwarta mocowana z tyłu na zawiasie. Jest ona złożona z obręczy z szeregiem srebrnych guzów i jednego ze szkła kobaltowego oraz wieńca ułożonych na przemian sterczyn: pięciu w kształcie liści akantu i kolejnych pięciu mniejszych lili heraldycznych. W prawej dłoni Matka Boska trzyma

¹ Archiwum MNK, sygn. TO 77. Prof. Tadeusz Dobrowolski (1899–1984) był dyrektorem Muzeum Narodowego w Krakowie w latach 1950–1956.

² *Księga wpływów darów i zakupów Muzeum Narodowego od dnia 1.1.1951–1952*, poz. 129; MNK, LMN/Zb/4130/52; podziękowanie wysłano 7 października 1952.

³ Nr inw. MNK 300.857. Tzw. stara karta inwentarzowa nie jest autoryzowana, udało się jednak ustalić, że została wykonana przez Janinę Michalską, wówczas instruktora oświatowego, pod nadzorem doc. Kazimierza Buczkowskiego, kierownika Działu Rzemiosła Artystycznego.

⁴ Informacja od starszego kustosa Stanisławy Odrzywolskiej, kierownika Działu w latach 1968–2000. Narodowość żołnierza nie jest znana.

⁵ Nr inw. MNK-IV-Z-1067. Nowa karta inwentarzowa również nie jest autoryzowana, zawiera analogiczne dane o pozyskaniu zabytku jak tzw. stara karta, ale inny jego opis.

niewielką tuleję – pozostałość berła. Ubrana jest w długą suknię i płaszcz o miętko układających się fałdach spięty u góry zaponą w kształcie kwiatu.

Figurka została wykonana ze srebra repusowanego, lutowanego i cyzelowanego, z elementami odlewanyymi, rytowanymi, wycinanymi, emaliowanymi oraz złożonymi. Części odlewane i złożone to: korona, berło oraz dwie rozety przy końcu rękawów sukni maskujące mocowanie odlewanych srebrnych dłoni. Złożeniem pokryto też włosy postaci i lamowanie rękawów sukni oraz wycinaną zaponę, którą dodatkowo ozdobiono barwnymi emaliami – zieloną i białą⁶.

W 1952 r., na etapie opracowywania zabytku, autorka karty inwentarzowej Janina Michalska ustaliła, że figurka *Srebrnej Madonny* to część relikwiarza ze zbiorów Śląskiego Muzeum Rzemiosła i Starożytności (Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Altertümer) we Wrocławiu, nr inw. 5405⁷.

Pierwszą, wyjątkowo obszerną, informację o tejże figurce relikwiarzowej Matki Boskiej z Dzieciątkiem znajdujemy w komunikacie Hermanna Luchsa z 1870 r. Tekst, mówiący o nowych nabytkach Śląskiego Muzeum Rzemiosła i Starożytności, zawiera dokładny opis figurki i jej cokołu, podaje wymiary, określa materiał, datuje statuetkę na początek XV w. oraz cytuje – za inwentarzem z ratusza wrocławskiego – wzmiankę o relikwiach umieszczonych w cokole⁸.

Kolejna nota, znacznie skromniejsza, znajduje się w katalogu wystawy złotnictwa śląskiego, która miała miejsce we Wrocławiu między 7 października a 19 listopada 1905 r. W katalogu zadatowano figurkę na około 1500 r.⁹

W 1923 r. Erich Wiese w opracowaniu poświęconym śląskiej rzeźbie od początku XIV do połowy XV w. – oprócz krótkiej noty, której towarzyszy fotografia (il. 6; jedyna oddająca stan dzieła przed jego destrukcją) – analizuje styl statuetki w kontekście lokalnych wyrobów snycerskich i podtrzymuje datowanie Hermanna Luchsa – po 1400 r.¹⁰

Zestawienie strat wojennych w dziedzinie rzeźby, wydane w 1958 r. przez Dariusza Kaczmarzyka, zawiera krótką notę o *Srebrnej Madonnie*, ilustrację (za Erichem Wiesem) oraz informuje o wywiezieniu rzeźby w 1944 r. przez władze niemieckie¹¹.

Kolejna wzmianka o wrocławskiej *Matce Boskiej z Dzieciątkiem* znajduje się w monografii Dietmara Lüdkego poświęconej gotyckim srebrnym statuetkom relikwiarzowym. W nocie katalogowej rozwija on, zainicjowane jeszcze przez Wiesego, odniesienia stylistyczne do rzeźby śląskiej i precyzuje datowanie na ok. 1420 r.¹²

⁶ Wymiary statuetki: wys. 19,3 cm, szer. 6,1 cm, ciężar 157,52 g.

⁷ Informacja od Stanisławy Odrzywolskiej.

⁸ H. Luch s, *Allgemeiner Bericht über die Thätigkeit des Vereins für das Museum schlesischer Alterthümer in der Etatszeit von 1868–1869*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, 2, 1870, s. 6.

⁹ *Ausstellung von Goldschmiedearbeiten schlesischen Ursprunges oder aus schlesischem Besitze*, 7. Oktober – 19. November 1905, Breslau 1905, 16, nr kat. 133.

¹⁰ E. Wiese, *Schlesische Plastik vom Beginn des XIV bis zur Mitte des XV. Jahrhunderts*, Leipzig 1923, s. 47, 82, tabl. XLI, 1.

¹¹ D. Kaczmarzyk, *Straty wojenne Polski w dziedzinie rzeźby*, Warszawa 1958 (Prace i Materiały Wydziału Rewindykacji i Odszkodowań 14), s. 55–56, nr kat. 167, tabl. LXI.

¹² D. Lüdke, *Die Statuetten der gotischen Goldschmiede. Studien zu den „autonomen“ und vollrunden Bildwerken der Goldschmiedeplastik und Statuettenreliquiaren in Europa zwischen 1230 und 1530*, Bd. 2, München 1983, s. 330, nr kat. 23.

W opracowaniu śląskiego złotnictwa gotyckiego Grażyny Regulskiej figurce poświęcona jest nota zawierająca opis i historię zabytku, jak również zestawienie bibliograficzne¹³. Regulska określa proveniencję figurki jako nieustaloną, wskazując na brak informacji, z którego kościoła relikwiarz pochodzi. Tymczasem dla Luchsa i Wiesego oczywiste było, że statuetka stanowiła wyposażenie kaplicy rady na ratuszu wrocławskim. Do zbiorów wrocławskiego muzeum została ona pozyskana przed 1868 r.¹⁴ Tam znajdowała się do 1944 r., kiedy to ewakuowano ją wraz z innymi zbiorami wrocławskimi¹⁵. Od 1945 r. zabytek był uznawany za zaginiony¹⁶.

W nieznanymi okolicznościach, pomiędzy 1944 a 1946 r., statuetka straciła rozbudowany cokół z relikwiami, figurkę Dzieciątka oraz większą część berła. W dolnej partii sukni, przy krawędzi, odnotowujemy dwa znaczące ubytki blachy srebrnej oraz szereg drobnych przekłuć na sukni i płaszczu¹⁷. Ponadto na zaponie płaszczka widać ubytki emalii, brak też kciuka lewej dłoni Marii oraz srebrnego guza na koronie.

Zabytek został dwukrotnie poddany konserwacji – w 2003 i 2012 r. Usunięto wtedy produkty korozji srebra z całej powierzchni figurki. Ponadto podczas pierwszej konserwacji zdecydowano o uzupełnieniu brakującego listka z korony – ubytek widoczny jest na jedynej znanej nam fotografii zabytku sprzed jego destrukcji (il. 6). Element odlano, wyczyszczono i pozłożono, następnie umocowano we właściwym miejscu¹⁸. Dodanie fragmentu korony było jedynym uzupełnieniem brakujących części kompozycji. Ze względu na znikomy materiał ikonograficzny nie podjęto wówczas decyzji o rekonstrukcji i uzupełnieniu pozostałych niezachowanych elementów.

Wraz ze stratą cokołu-relikwiarza figurka utraciła stabilność. W latach pięćdziesiątych XX w. pracujący w Muzeum Narodowym rzeźbiarz Antoni Bieszczad wykonał podstawę z drewna malowanego na czarno, na której umieszczono zabytek. Na spodzie nowego cokołu naniesiono czerwonym tuszem numer inwentarza oraz umieszczono papierową nalepkę z napisanym na maszynie numerem i informacją: „MNK 300.857 / z daru Dyr. Dr. / T. Dobrowolskiego”.

Według opisu Hermanna Luchsa, za inwentarzem ratusza wrocławskiego, cokół mieścił pojemnik na relikwie świętych: Agaty, Erazma, Katarzyny, 1000 Męczennic, Elżbiety, Małgorzaty. Cały relikwiarz mierzył pierwotnie 25 cm wysokości przy czym nie zachowany cokół (8 cm wys.)¹⁹ wykonany był z blachy srebrnej, miał kształt prostopadłościanu o ściętych narożach,

¹³ G. Regulska, *Gotyckie złotnictwo na Śląsku*, Warszawa 2001 (Studia Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk 7), s. 176, nr kat. 120, il. 207.

¹⁴ Co wynika z tytułu publikacji Hermanna Luchsa.

¹⁵ D. Kaczmarzyk, *op. cit.*, s. 56.

¹⁶ Tak go określają Dietmar Lüdke i Grażyna Regulska.

¹⁷ Ubytki o wymiarach 0,5×1,5 cm i 0,5×0,6 cm powstały zapewne w wyniku siłowego odspojenia figurki od towarzyszącej jej podstawy-cokołu.

¹⁸ Prace wykonano pod nadzorem Wojciecha Bochnaka z Pracowni Konserwacji Metalu i Broni MNK, odlew powstał w Pracowni Odlewniczej Mariana Dubiela przy ul. Ostatniej 15 w Krakowie, złocenie przeprowadzono w Pracowni Brązowniczej przy ul. Dietla 58, również w Krakowie (dawna firma Piotra Seipa).

¹⁹ Wymiary za Hermannem Luchsem i Erichem Wiesem.

umieszczonego na niskiej, profilowanej podstawie. Prawdopodobnie jego ściankę frontową tworzyła szklana szybka umożliwiająca oglądanie relikwii, pozostałe trzy ścianki zawierały emaliowane plakietki z przedstawieniami: *Zwiastowania* (z tyłu), *Św. Barbary* (po prawej stronie) i *Św. Katarzyny* (po lewej). Opisy z lat 1870 i 1905 określają transparentną dekorację emaliowaną tych przedstawień jako „prymitywną” względnie „nie do końca udaną”. Ponadto cokół został ozdobiony sześcioma odlanymi z mosiądzu figurkami muzykujących aniołków. Według Luchsa cztery z nich siedziały na rogach górnej części cokołu, trzymając instrumenty: trójkąt, harfę, pałeczkę do bębna oraz kadzielnicę. Dwa kolejne anioły usytuowane były z przodu, przy dolnej krawędzi. Jeden trzymał trąbkę, instrument drugiego już wtedy nie był zachowany. W nocie dotyczącej *Srebrnej Madonny* w katalogu wystawy złotnictwa z 1905 r. znajdujemy wprawdzie informację o ośmiu figurkach aniołków, jest to jednak najpewniej pomyłka, podobnie jak mylony jest opis emalii na cokole. Aniołki źle policzył także Dietmar Lüdke²⁰. Z kolei Grażyna Regulska wyraziła opinię o wtórnym charakterze ozdobienia aniołkami cokołu. Jednakże badacze opisujący cokół statuetki z autopsji niczego takiego nie stwierdzili.

Oprócz utraty cokołu statuetka relikwiarzowa została pozbawiona dwóch istotnych części: figurki Dzieciątka oraz berła (poza tulejkowatym zakończeniem). Z archiwalnej fotografii (il. 6) oraz opisu Hermanna Luchsa wynika, że Dzieciątko, umieszczone na lewym ramieniu Matki Boskiej, było nagie i w lewej ręce trzymało jabłko, natomiast Maria w prawej dłoni dzierżyła długie berło.

Po II wojnie światowej zabytek został pokazany po raz pierwszy w 1960 r. na stałej wystawie rzemiosła artystycznego od XII do XVIII w. w ówczesnym Nowym Gmachu Muzeum Narodowego w Krakowie. Autorem ekspozycji był Kazimierz Buczkowski, który w części prezentowanej na parterze, ujmującej zabytki od czasu romanizmu po koniec XVI w., zgromadził ponad 200 najcenniejszych obiektów rzemiosła artystycznego²¹.

W latach 1961–1963 ekspozycja funkcjonowała bez istotnych zmian w scenariuszu, w miejscu i w kształcie określonym przez autora²². W 1964 r. w związku z otwarciem dużej i prestiżowej wystawy „Sztuka w Krakowie w latach 1350–1550” zaistniała konieczność likwidacji stałej ekspozycji rzemiosła²³. Zamiaru przywrócenia jej w pierwotnym kształcie po zakończeniu wystawy czasowej nie udało się zrealizować.

W 2004 r. *Srebrna Madonna* była eksponowana w pomieszczeniach Skarbcza Koronnego w Zamku Królewskim na Wawelu. Uznano wtedy, że pokazanie tego zabytku pośród cennych argenterii wawelskich będzie miało wyjątkowy walor edukacyjny i poznawczy²⁴. W istocie

²⁰ Być może jest to skutek poprzestania na fotografii u E. Wiesego, gdzie widoczne są tylko cztery figurki.

²¹ S. Dziuba, J. Piotrowicz, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Narodowego w Krakowie w latach 1959 i 1960*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie”, 7, 1962, s. 316–317.

²² Idem, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Narodowego w Krakowie w roku 1961*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie”, 8, 1964, s. 342; T. Frączyk, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Narodowego w Krakowie w latach 1962–1963*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie”, 9, 1967, s. 164–165.

²³ H. Małkiewiczówna, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Narodowego w Krakowie w latach 1964–1965*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie”, 10, 1970, s. 122.

²⁴ Zabytek był wypożyczony od 22.04.2004 do 09.11.2004; trwający ponad pół roku pokaz odbył się z inicjatywy Dariusza Nowackiego, kierownika Działu Złotnictwa Zamku Królewskiego na Wawelu.

nasza srebrna statuetka jest niezwykłym świadectwem duchowości średniowiecznej, trudnej dziś do zrozumienia. Przesłanką dla powstawania takich figurek relikwiarzowych był kult świętych²⁵. Człowiek średniowiecza uważał, że święci są fizycznie obecni w swoich ziemskich szczątkach, a zarazem zgodnie z Objawieniem św. Jana 6, 9, znajdują się w bliskości Boga, u stóp ołtarza niebieskiego. To „rozpięcie” świętych między ziemią a niebem, między doczesnością a transcendencją, nadawało szczególnej zbawczej mocy ich szczątkom. Poprzez dotknięcie lub choćby kontakt wzrokowy z relikwiami owa zbawcza moc przenosić się miała na wiernych, cudownie na nich oddziałując. Chcąc zapobiec traktowaniu relikwii bez należytego szacunku, zgodnie z rozporządzeniem Soboru IV Laterańskiego z 1215 r., miały być one odtąd przechowywane jedynie w pojemnikach-relikwiarzach. W związku z tym pojawiły się dwie równoległe tendencje. Starając się zagwarantować wiernym kontakt wzrokowy z relikwiami, umieszczano je w przezroczystych pojemnikach z kryształu lub za szkłem. Ta druga ewentualność, zgodnie z informacją Hermanna Luchsa, zachodziła w przypadku naszej statuetki. Ponadto samym relikwiarzom nadawano antropomorficzne kształty – bądź odnoszące się bezpośrednio do zawartej w nim relikwii (tzw. „relikwiarze mówiące” w formie głowy, palca, stopy itp.), bądź też zlecano złotnikowi wykonanie statuetki. W tym przypadku – a dotyczy to także *Srebrnej Madonny* z ratusza wrocławskiego – forma relikwiarza nie odnosiła się bezpośrednio do „świętej substancji” w nim zawartej²⁶. Uwaga wiernych była natomiast kierowana – w mniej dosłowny, a bardziej przenośny sposób – ku ostatecznej gwarancji Zbawienia, jaką było Wcielenie Syna Bożego.

Szczególne zamięłowanie do statuetek relikwiarzowych, jak zauważył Dietmar Lüdke, zaznacza się w okresie między 1390 a 1435 r. Z tego okresu przechowały się zabytki w ilości przewyższającej całą wcześniejszą produkcję²⁷. Wtedy też powstała *Srebrna Madonna* z ratusza wrocławskiego. Generalne odniesienia form figurki do późnej fazy pięknego stylu („grzbiety fałdów szat zaczynają się marszczyć i załamywać pod kątem”²⁸) i ich konkretne zestawienia z plastyką lokalną – snycerski *Chrystus Zmartwychwstały* w Starym Zamku-Kwicziszowie (Queitsch), figury z *Retabulum Czterech Dziewic* z Drożkowa w polskiej części Dolnych Łużyc (Droskau bei Sorau), figury z nastawy w tym samym typie, wyeksportowane ze Śląska do miejscowości Luppa w Północnej Saksonii²⁹ – uznajemy za ciągle wiążące.

Obecnie figurka znajduje się w kolekcji magazynowej Działu Rzemiosła Artystycznego i Kultury Materialnej i jest przygotowywana do ekspozycji stałej w Galerii Rzemiosła Artystycznego w Gmachu Głównym Muzeum Narodowego w Krakowie.

²⁵ D. Lüdke, *op. cit.*, Bd. 1, s. 54–61; z nowszej literatury: K. Szczepkowska-Naliwajek, *Relikwiarze średniowiecznej Europy od IV do początku XVI wieku. Geneza, treści, styl i techniki wykonania*, Warszawa 1996, s. 191–205; H. van Os, *Der Weg zum Himmel. Reliquienverehrung im Mittelalter. Begleitpublikation zur Ausstellung [...]*, Regensburg 2001, s. 123–136; J. Chipps Smith, *The art of the goldsmith in late fifteenth-century Germany. The Kimbell Virgin and Her bishop*, Fort Worth 2006; *Treasures of heaven. Saints, relics, and devotion in Medieval Europe. The exhibition catalogue [...]* ed. by M. Bagnoli [et al.], Baltimore 2010, s. 205–207, nr kat. 122–124.

²⁶ Jeśli nie liczyć św. Katarzyny – obecnej w postaci relikwii i uobecnionej przez emaliowane przedstawienie na cokole.

²⁷ D. Lüdke, *op. cit.*, s. 75–76.

²⁸ E. Wiese, *op. cit.*, s. 47.

²⁹ Zob. D. Lüdke, *op. cit.*, s. 330, nr kat. 23.

1–4. *Srebrna Madonna*, figurka z relikwiarza z ratusza wrocławskiego, srebro, wys. 19,3 cm, ok. 1420 r. Profil prawy, przód, profil lewy, tył. Muzeum Narodowe w Krakowie, fot. P. Czernicki

5. *Srebrna Madonna*, figurka z relikwiarza z ratusza wrocławskiego, ok. 1420 r. Fragment. Muzeum Narodowe w Krakowie, fot. P. Czernicki

6. Relikwiarz z ratusza wrocławskiego. Stan sprzed 1923 r. wg E. Wiese, *Schlesische Plastik vom Beginn des XIV bis zur Mitte des XV. Jahrhunderts*, Leipzig 1923, tabl. XLI, 1

